

„SUBSPECII” ALE EPIGRAMEI”

Dr. Elis Râpeanu

Studiile critice de până acum au înregistrat trei specii ale epigramei – **epigrama propriu-zisă, epitaful epigramatic și madrigalul epigramatic**. Acestea s-au diferențiat din trunchiul epigramei care, la început, îngloba toate cele trei aspecte. Etimologic vorbind, și chiar literar, prima formă de „inscripție pe piatră” e **epitaful** care, cu timpul, a căpătat și alte valori, printre care, cele epigramatice, în sensul modern al cuvântului. Pe de altă parte, textele scrise pe arme, obiecte sau monumente **preamăreau** sau satirizau, printr-un text ingenios, o personalitate, un eveniment etc., erau „segmente” ce pot fi considerate „strămoașele” madrigalului epigramatic și ale epigramei propriu-zise, astfel că, de la origini, „epigrama” are aceste trei „rădăcini”.

Dorința de a pune în lumină diverse aspecte ale epigramei moderne a dus la stabilirea unor noi clase de epigrame, care sunt, de fapt, aspecte, mijloace artistice sau nunațe de comic ale uneia și aceleiași specii literare. Multitudinea tematică, nuanțele pe care le îmbracă epigrama sau figurile de stil, au devenit astfel „criterii” de diversificare a ei în subspecii ca: epigrama parodică, epigrama juridică, epigrama-madrigal, epigrama-epitaf, epigrama satirică, epigrama umoristică, epigrama umoristico-satirică etc. De fapt, toate sunt unite prin unul și același **mecanism epigramatic** și toate sunt, pur și simplu, **epigrame**: cu tentă aforistică, poetică, satirică etc. În afară de epigramă, epitaful și madrigalul epigramatic, care au avut, de la începuturile lor, existență de sine stătătoare își justifică denumirea de subspecii ale acestei specii literare atunci când au structură de epigramă.

Epitaful epigramtic

Despre epitaf se pot scrie tomuri întregi.

Pe scurt, **epitaful** (în greacă, **incripție pe mormânt**) și **epigrama** (inscripție pe piatră) sunt strâns legate de la apariția lor, când cu greu se puteau diferenția: amândouă erau **incripții** și se scriau mai ales pe piatră. Cu timpul, **epigrama** s-a desprins de epitaf, căpătând o formă literară și un conținut capabil să emoționeze; **epitaful** – în versuri sau în proză – a rămas la vechea sa menire – aceea de înscripție pe piatră (sau crucea) de pe mormânt, care oferă informațiile esențiale despre cel dispărut: după un eventual „aici se odihnește (repauzează)”, numele, anul nașterii și al morții, la care se mai adaugă uneori profesia, meritele sau un text scurt (în proză sau în versuri) în care cei rămași îl deplâng pe cel dispărut, neputincioși în fața „eternității”. Cum natura umană oferă cele mai mari surprize, se întâmplă ca textele de pe cruci să aibă umor – ca în vestitul cimitir de la Săpânța. Aici întâlnim epitafuri cu note de umor popular, de „divertisment rustic” - cum spune **Paul Cortez**, în savuroasele incripții, însoțite de desene semnificative viu colorate, în care „meșterul” **Stan Pătraș** și-a manifestat inventivitatea, ingeniozitatea și umorul nativ.

Cu timpul, apare și epitaful-epigramă, care se desprinde de **epitaful-inscripție**, prin valoarea literară și prin notele de umor sau satirice. Încetul cu încetul, adoptă forma de **catren, structură epigramatică** și se sfârșește cu o **poantă**.

În revista VESELIA se pot citi următoarele aprecieri despre epitaf, semnate de „Omul cu foarfeca” (Virgiliu Slăvescu): „Această ciudată specie literară se poate împărți în două mari și bizare categorii: **epitafuri sincere**, în care nemângâiații de pierderea unui membru al familiei îi deplâng dispariția și îi laudă trecutele calități și **epitafurile umoristice** pe care scriitorii satirici le-au făcut adversarilor lor în viață și, uneori, lor înșiși, cu intenția de a se autoironiza”.

LECȚIA DE EPIGRAMĂ

În literatura universală, ca și în literatura română, s-au scris și s-au păstrat multe epitafuri epigramatice notabile. „Cine ar mai fi știut ceva despre scriitorul francez **Alexis Piron** (1689-1773) – autor de satire și cântece, se întreabă Paul Cortez, dacă n-ar fi rămas celebrul epitaf în care-și exprima supărarea că Ludovic XV nu i-a confirmat alegerea ca membru al Academiei Franceze?” **E. Faguet** face următoarea remarcă spirituală: „L'idée de **immortalité** est née sur une tombe” (Ideea de imortalitate s-a născut pe un mormânt), pentru că Piron și-a asigurat nemurirea într-un epitaf de doua versuri (zece cuvinte).

E cunoscut și epitaful compus de **Samson Carrasco** ingeniosului hidalgo Don Quijote de la Mancha, care „muri în înțelepciune ca simplu Alomso Quijana”:

Om cu suflet drept și bun
Lumii-a fost sperietoare
Și rămas-a-n veci atare
Cum zicalele o spun:
Mort cuminte, viu nebun.

(Traducere de Ion Frunzetti)

Publius Ovidius Naso, fire pasională, și-a compus și el epitaful excelent, rezumat al unui destin în care găsim și cauza care a dus la exilul său:

Sub piatra asta zace Ovidiu cântărețul
Iubirii delicate. Talentu-i l-a ucis.
Dac-ai iubit vreodată, de-i stii iubirii prețul
Rostește „fie-i somnul mai moale ca un vis”

(Traducere de Eusebiu Camilar)

Despre epitaf s-a scris poate mai mult decât despre epigrama propriu-zisă. S-au scos în relief calitățile lui literare sau ingeniozitățile calamburistice. Poetul belgian **Iwan Gilkin**, născut și mort la Bruxelles (1858-1924), a lăsat cu limbă de moarte să i se scrie pe mormânt:

Ci-gît-lkin (**Ci-gît** – aici zace)

E cunoscut epifatul lui Alexis Piron (1689-1773) la care ne-am referit mai sus, care, în 1753, a fost ales membru al Academiei Franceze, dar Ludovic XC a refuzat să-i ratifice primirea:

Ci-gît Piron qui ne fut rien,
Pas même académicien.

Plângeți pe Piron!
În viață nu putu nimic să fie
Nici măcar, nefericitul,
Membru la Academie.

Alt epitaf celebru este cel al lui **Roger de Beauvoir** (1809-1866):

În acest mormânt uitat
Zace biata soacră-mea
Nu este din vina mea,
Dar sunt foarte... încântat.

Și **Lessing** a scris epitafuri epigramatice:

Moșia lui Tacit

Pe acest teren prietenul
Tacit îngroapă-acum a șasea lui soție.
O! Cine n-ar dori așa venit?
Și cine n-ar dori așa moșie?

La noi, aproape toată floarea epigramisticii a cultivat epitaful.

LECȚIA DE EPIGRAMĂ

Anton Pann își scrie epitaful, de o tristețe senină și înțeleaptă, purificată de împăcarea cu destinul, amintind și de pseudonimul Pann – spaima nimfelor și iubitor al lui Dionisos – pe care îl adoptase Antonie Pantaleon Petroveanu:

Aici s-a mutat cu jale
În cel mai din urmă an
Cel care-n cărțile sale
Se citește Anton Pann –

Acum mâna-i încetează
Ce la scris mereu șede
Nopti întregi nu mai lucrează
La lumină cărți să dea.

Împlinindu-și datoria
Și talentul ne-ngropând,
Și-a făcut călătoria
Dând în lume altor rând.

Ion Ionescu-Quintus scrie:

Pe mormântul unui medic
Nu-l atingeți! De-ar trăi
Câți în locul lui ar fi!

Eugen Herovanu își alege drept personaj un aviator:

Epitaf unui aviator
Smuls de moartea ne-ndurată
Dintre muritori s-a dus.
Trecător, te roagă pentru
Liniștea celor de sus!

Păstorel atribuie unui personaj o mărturisire convertibilă în epitaf: „Eu am fost beat sub... patru domnii! Eu așa mă pregătesc de moarte, ca bietul tata care a murit din picioare cu paharul în mână”. Și ... Paul Cortez realizează „convertirea”:

Beat am fost de când mă știu,
Beat sub patru domnitori
Și ca tata-aș vrea să fiu
Când o fi și-o fi să mor:
În picioare c-un pahar
Din cel vechi de vin Cotnar
(Iar în lipsă, Murfatlar).

Și în epitafuri este evidentă subiectivitatea autorilor: admiratorii exagerează meritele, detractorii le anulează. Iar alții se amuză de dragul unor întorsături ingenioase. E cunoscut epitaful scris de **Sofronie Ivanovici**:

Unei literate

Aici zace-o literată
Ce-a fost mare doar ca fată.

E antologic epitaful scris de **Constantin Nicola**:

Lui Eminescu

A dus o viață de-azi pe mâine,
Murind într-un spital sărac,
Pe urma lui, flămând de pâine,
Au editorii... cozonac.

LECȚIA DE EPIGRAMĂ

Gabriel Teodorescu, simțind că „va muri...odată și odată”, a cugetat că nu se cade unui epigramist de talia domnei sale (era mărunțel) să decedeze fără autoepitaf:

Eu m-am stins ca și o faclă,
Pus-am capăt unei drame:
Trupul îl găsiți în raclă,
Spiritul... în epigrame.

Acest autoepitaf îl incită pe **Romeo Iorgulescu** la următoarea replică:

Cătând în epigrame harul,
Nu ți-am găsit pretinsa **faclă**...
Poate-a greșit cumva groparul
Punând și spiritul în raclă!

Constant Petrescu îl vizează pe G. Zarafu:

Invitație la vals

Vino, meștere Zarafu,
În grădina cea cu flori,
Uite-i gata epitafu',
N-a rămas decât să mori.

În literatura română, epitaful epigramatic e practicat de nenumărați epigramiști. În 1980, s-a publicat o culegere de „Epigrame pentru eternitate” cuprinzând numai **epitafuri** scrise de membrii Clubului Epigramiștilor „Cincinat Pavelescu”. De curând, în seria „EPIGRAMA 2000” a apărut volumul „Cimitirul Vesel”, sub egida Uniunii Epigramiștilor din România. Sunt volume în care epigramistul transformă epitaful într-un compliment sau într-o înțepătură, scoțând în relief o trăsătură pusă în relație surprinzătoare.

Conform Dicționarului Enciclopedic Salvat, **madrigalul** a apărut în Italia, întâi ca piesă muzicală, pe o voce cu acompaniament instrumental, apoi ca piesă polifonică cu caracter profan, ca și baladele și rondourile care înfloresc la începutul secolului al XVII-lea. Din Italia, madrigalul se răspândește și în alte țări.

Majoritatea specialiștilor susțin, totuși, că **madrigalul** a apărut întâi ca poezie și după aceea a fost însoțit de muzică. Această specie poetică se conturează o dată cu Renașterea, fiind un produs al spiritului cavaleresc al Evului Mediu: exprimă atitudinea bărbătească față de sexul frumos. Era, deci, o compoziție poetică în care se exprima, cu eleganță și galanterie, un sentiment sau un gând delicat. Era, în general, scurtă, dar nu atât de scurtă ca epigrama, specie căreia i s-a integrat pe măsură ce a câștigat în spiritualitate și și-a mutat accentul și pe alte teme.

Încă de la început, a cunoscut o mare înflorire în Spania, unde se scrie, mai ales, în combinația cu metrica **Silva** (versuri endecasilabice îmbinate cu versuri de șapte silabe, cu rimă încrucișată). Sunt renumite madrigalurile lui **Gutierre de Cetina**, poet care a trăit la Sevilla, în secolul al XVI-lea. Iată-l pe cel care l-a făcut celebru:

Ojos claros, serenos,
Si de un dulce mirar sois alabados
¿ Porque si me miráis, miráis airados?
Si cuando más piadosos,
Más bellos parecéis a aquel que os mira
no me mireis con ira
por que no parescáis menos hermosos.
¡Ay, tormentos rabiosos!
Ojos claros, serenos,

LECȚIA DE EPIGRAMĂ

Ya que asi me mirais
Miradme al menos.

(Ochi limpezi, senini,
Dacă printr-o dulce privire sunteți lăudați,
De ce dacă mă priviți, mă priviți mânios?
Din moment ce sunteți miloși,
Mai frumoși păreți celui care vă privește,
Nu mă priviți cu mânie
Ca să nu păreți mai puțin frumoși,
Vai, chinuri groaznice!
Ochi limpezi, senini,
De vreme că mă priviți așa,
Priviți-mă cel puțin.)

Deși unele dicționare consideră că acest cuvânt vine din it. **madrigale**, iar altele îi specifică incertă etimologia, înclinăm să-i dăm dreptate lui **Delarte**, care afirmă că vine din spaniolă, limba țării în care bărbații aduc cel mai înfocat omagiu frumuseții feminine. În plus, spaniola e singura limbă romanică în care există o bogată familie de cuvinte pornind de la verbul

madrugar – a fi matinal, a se scula cu noapte-n cap

madrugada – zorii zilei

por la madrugada – dis-de-diminează, în zorii zilei

madrugador – persoană care se scoală cu noaptea-n cap.

În limbile romanice occidentale, inclusiv în spaniolă, s-au păstrat și cuvintele care au la bază latinescul **alba**: fr. **l'aube**, it. **alba**, sp. **el alba și aborear** (a se ivi zorile).

Madrigalul a fost, deci, inițial, o mică piesă în versuri, exprimând un gând fin, drăgăstos sau galant; o dată cu rafinamentul sentimentelor, complimentele pline de afecțiune sunt împodobite cu o vorbă de duh, cu o imagine proaspătă. În Franța, această mică poezie nu se mai supunea unor legi stricte de rimă sau de ritm, spre deosebire de Italia, unde se impusese versul iambic și piesa nu trebuia să depășească 12 versuri. A fost cultivat în secolul al XVI-lea, iar la începutul secolului al XVII-lea este o cunoscută culegere de madrigaluri, trimisă de ducele **de Montausier** domnișoarei **de Rambouillet**, în 1641, de ziua ei de naștere, iar **Bonnesorse** publică în 1666, un volum întreg (*La Montre d'amour*) de asemenea stanțe. **De La Sabliere**, supranumit „le grand madrigalier français”, a lăsat alt volum, intitulat **Madrigaux**, publicat de fiul său în 1680. Piese de teatru ale lui **Philippe Quinault** (1635-1688), pline de galanterie, sunt presărate cu madrigaluri.

În secolul al XVIII-lea, cea mai mare parte a poezilor francezi practică madrigalul: **Fontenelle**, **La Motte**, **J.J. Rousseau**, **Boufflers**, **Voltaire**, **Sainte-Aulaire** (1643-1742) datorează madrigalurilor intrarea sa în Academie (1706), **Ménard de Saint-Just** scrie o întreagă culegere, **Mrivaux** își împănăază comediile cu madrigaluri, iar **Moncrif** le presară în cântecele sale.

Se citează și astăzi madrigalul lui **Voltaire** închinat doamnei de Pompadour:

Pompadour, ton crayon divin
Devrait dessiner ton visage:
Jamais une plus belle main
N'aurait fait un plus bel ouvrage.

Pompadour, creionul tău divin
Ar trebui să-ți deseneze chipul:
Nici când o mână mai frumoasă

LECȚIA DE EPIGRAMĂ

N-ar fi făcut o operă mai desăvârșită.

În literatura română, madrigalul epigramatic se naște o dată cu epigrama propriu-zisă, ca variantă a acesteia. Numărul mare de asemenea creații l-a determinat pe epigramistul **Ion Geană** să le strângă într-un volum rămas nepublicat. Laudele aduse meritelor unei persoane sau omagiul adresat femeii îmbracă cele mai surprinzătoare întorsături, care conferă madrigalului structura epigramatică.

În cunoscutul catren adresat de **Macedonski** poetului **Bacovia**, elementele concrete capătă valori simbolice:

Poetului Bacovia

Poete scump, pe frunte
Porți frunzele de laur,
Căci singur, până astăzi,
Din PLUMB făcut-ai aur.

Liviu Călcâi proiectează atracția femeii la scară galactică:

Lui Newton

Descoperirea este genială
Și timpul a adus temei ideii,
În schim, atracția universală,
Orice s-ar spune, este a femeii.

Pornind de la numele lui Râuleț, **Valeriu Urzică** îl omagiază printr-o încărcătură ingenioasă:

Epigramistului Constantin Râuleț

Constat – de felul meu cum sunt glumeț –
Că-n ciuda multelor melancolii,
Oricând, din mintea unui Râuleț
Răsare-un fluviu-ntreg de ironii.

Următorul madrigal este mai curând o epigramă cu tentă de madrigal:

Femeia (de Vasile Tacu)

O iartă Domnul de greșește
C-așa dintru-nceput e datul:
Femeia, sincer, când iubește,
Sfințește până și păcatul.

Asemenea exemple ne determină să considerăm madrigalul epigramatic o variantă și nu o specie a epigramei. **Al. Misiuga**, prin imagini concrete sugestive, încearcă să-l definească astfel:

Madrigalul epigramatic

De-l definesc cât de banal,
Nu-i nici catâr, dar nu-i nici cal,
Ci pare-a fi o creatură
Ce mușcă fără dinți în gură!

Epigrama modernă accentuează anumite trăsături ale epigramei clasice, acele laturi care o apropie de **aforism** sau de **poezie**, astfel încât tot mai des se vorbește de „subspecii” ca **epigrama aforistică** și **epigrama poetică** – variante, de fapt, ale speciei de bază.

Aceste denumiri, ce caracterizează mai curând conținutul sau valențele poetice ale unei epigrame, se pot adopta ca sintagme care subliniază varietatea și valorile noi căpătate de această specie în literatura română, într-o perioadă în care ea e tot mai mult abordată.

LECȚIA DE EPIGRAMĂ

„**Epigrama aforistică**” s-a debarasat de nota didactică și moralizatoare, coboară la nivelul de adâncime al esențelor, inspirând certitudine. În ea se „încifrează” și se „descifrează” o dată cu poanta, sensuri existențiale sau idei filoyofice, tratate la modul umoristic:

Privind...(de Vasile Alecsandri)

Privind fără-ncetare
Prostia omenească,
De lung urât cuprinsă,
Eternitatea cască.

Tenta aforistică este frecventă în definițiile epigramatice:

Bolovanul (de Sorin Pavel)

Zace pe coclauri strimte,
Veșnic beat de inerție:
Nici nu știe că nu simte,
Nici nu simte că nu știe...

În „**epigrama poetică**” e frecventă metafora cu puterea ei de transfigurare. O imagine de mare forță poetică, ingenios țesută în catren, contribuie la potențarea ideii din poanta oricărui fel de epigramă, fiind speculată, mai ales, în cea cu tentă aforistică:

Bobul de grâu (de Gh. Steriade)

Un om se pune în pământ
Când a rămas fără cuvânt,
Un bob de grâu acolo-i pus
Să aibă un cuvânt de spus.

În următorul distih, metafora se suprapune cu finalul neașteptat al unui „epitaf epigramatic aforistic”:

O inscripție (de Eugeniu Petroveanu)

Murind, tu trecătorule, să știi:
Am despărțit azi două veșnicii.

Iată o metaforă purtătoare de Omagiu într-un madrigal:

Unei blonde (de G. Zarafu)

Cade soarele-n chindie
Și-i senin atâta cerul...
Soarele mai întârzie
Ca să-ți mai privească părul.

În diversitatea ei tematică și de expresie artistică, epigramacapătă și alte caracteristici, transformate de unii „teoreticieni” în „subspecii”, precum **epigrama-definiție**, **epigrama satirică**, **epigrama ironică**, **epigrama „juridică”**, **epigrama parodică** etc. Asemenea clasificări nu au un criteriu unic de referință și, de aceea, „subspeciile” se interferează sau se suprapun. Aceste denumiri pot fi folosite ca instrumente de lucru în studii, pentru a se sublinia ceea ce este preponderent în conținutul sau în realizarea artistică a unui grup de epigrame.

E greu de exemplu, să se vorbească despre o **epigramă parodică** pentru că parodia are nevoie de un spațiu mai amplu pentru a surprinde manierismul unui autor. Mircea Pavelescu, în articolul „Despre parodie”, consideră că aceasta e „o formă beletristică a criticii în care parodistul surprinde și denunță **manierismul parodiatului**. Se poate parodia:

- Un autor
- Un curent artistic sau
- Un gen literar înecat în propriile clișee”

„Parodia” e un semnal de alarmă dat celor care „sunt pe punctul de a se anula prin identitate”. Dar parodia a căpătat noi valențe: îl vizează nu atât pe parodiat, cât pe altcineva sau altceva, deci obiectul parodiei este altul. Or, în patru versuri, nu se poate realiza o parodie

LECȚIA DE EPIGRAMĂ

și nici o parodie a parodiei. În plus, folosirea unor versuri sau expresii din alte creații se face cu alt scop, direcția satirică fiind deturnată în altă direcție:

D-nei Doina Peteanu de Ovidiu Zgaia (Gh. Belei)

Doină, doină, gher-su-ți dulce

Îl aud și nu m-aș duce;

Doină, versul tău de foc

Îl citesc și-o iau din loc.

Asemenea mijloace artistice sunt **parafrazări**: se speculează un vers, un aforism, o vorbă de duh care circulă în epocă, toate fiind răstălmăcite, puse în slujba altor idei, opuse sensului cu care s-a obișnuit publicul. Și, cu cât acest sens este mai depărtat de cel cunoscut, cu atât surpriza e mai mare. Parafraza se interferează uneori cu jocul de cuvinte care antrenează expresii consacrate, dar nu se confundă cu el, pentru că operează cu fragmente de poezii sau vorbe de duh care au deja o încărcătură spirituală. Iată un joc de cuvinte pornit de la expresii uzuale:

Epitaful unui birocrat (de D.C. Mazilu)

Sub această piatră mare

Zace-un birocrat din fire.

Are **număr de intrare**,

Însă n-are de ieșire!

Parafraza deturneză o expresie, un vers, puse uneori în ghilimele, care au deja o valoare constatativă, redându-le adesea sensul primar, denotativ:

Eminesciană (de Nic. Petrescu)

Din plin viața și-au trăit-o,

Se iubeau ca doi nebuni;

„O, rămâi, rămâi, iubito!”

Și-a rămas. E-n șase luni.

Un subiect ce prezintă interes de studiu este **legătura epigramei cu alte specii poetice**. În actualitate, asistăm la o iradiere a spiritului epigramatic în poezie, dar fenomenul nu este nou. Există creații poetice cu formă fixă, ca **sonetul** sau **rondelul**, care au căpătat încă din zorii epocii moderne o încheiere-surpriză, o cugetare, o idee subtilă, ce poate fi comparată cu poanta epigramatică. În secolul al XVI-lea, subtilul **Camões** (1525-1580) își desăvârșea sonetele cu propoziții finale ingenioase, contradictorii chiar, precum în cel cu titlul „*Quem ve senhora, claro e manifesto*”, din care cităm terținele:

Așa ca sufletul, speranța, viața

Și tot ce este-al meu, al tău e tot

Și numai eu doar trag din toate spor;

Căci fericirea-atâta-i și dulceața

De-ați dăru-i ce am și tot ce pot

Că, oricât ați plătesc, sunt mai dator.

(traducere de Sorin Mărculescu)

Sonetul și rondelul au devenit frecvente în literatura umoristică românească dar ele nu pot fi numite **epigramatice**, ci doar **umoristice**, oricât de surprinzătoare ar fi ideea de la sfârșit.

În concluzie, tema „clasificării” epigramei în clase, subclase, ramuri etc. este bogată în semnificații și necesită o argumentare complexă și mai aprofundată. E evident faptul că toate felurile de epigrame au caracteristicile acestei specii literare – **forma** de catren, **mecanismul** specific și **poanta** – și pot fi socotite variante ale ei.